

एकाइ एक: हामी र हाम्रो समाज

कुल पाठहरू: ४ | **भार (Weightage):** परीक्षाका दृष्टिकोणले यो एकाइबाट अति छोटो, छोटो र कहिलेकाहीं लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू सोधिन्छन्।

पाठ १: सामाजिकीकरण (Socialization)

मानिस जन्मिँदा एउटा जैविक सोझो प्राणी मात्र हुन्छ। उसलाई समाजको नीति, नियम र संस्कार सिकाएर असल नागरिक बनाउने काम सामाजिकीकरणले गर्छ।

१. विस्तृत परिभाषा र अवधारणा

- सामाजिकीकरण भनेको के हो?

व्यक्तिले समाजमा स्थापित मूल्य, मान्यता, संस्कृति, परम्परा, भाषा, कानून र व्यवहारहरू सिक्ने र आत्मसात् गर्ने जीवनपर्यन्त (निरन्तर चलिरहने) प्रक्रिया नै सामाजिकीकरण हो।

- **प्रक्रिया:** यो कुनै निश्चित समयमा सकिने काम होइन। यो बालक जन्मेर परिवारमा आँखा खोल्दादेखि सुरु भएर वृद्धावस्था वा मृत्यु नहुन्जेलसम्म निरन्तर चलिरहन्छ।

२. सामाजिकीकरणका माध्यमहरू (Agencies of Socialization)

विद्यार्थीहरू परीक्षामा माध्यम लेख्दा अलमलिने भएकाले यसलाई दुईवटा मुख्य भागमा वर्गीकरण गरेर बुझ्नुपर्छ:

क) प्राथमिक माध्यम (Primary Agencies)

यो व्यक्तिको जीवनको सुरुवाती चरणमा प्रत्यक्ष र अनौपचारिक रूपमा प्रभाव पार्ने माध्यम हो।

- **परिवार (Family):** सामाजिकीकरणको पहिलो र सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पाठशाला परिवार हो। बच्चाले आमाबुबा र परिवारका सदस्यहरूबाट बोलीचाली, आदर-सत्कार, संस्कृति र प्रारम्भिक संस्कार सिक्छ।
- **छरछिमेक (Neighborhood):** परिवारपछि बच्चा छिमेकीसँग घुलमिल हुन्छ। छिमेकमा बोलिने भाषा, गरिने व्यवहार र मनाइने चाडपर्वले उसको सोचमा प्रभाव पार्छ।
- **नातागोता (Kinship):** मामाघर, फुपू, ठुलाबुबा जस्ता नातागोताका सदस्यहरूसँगको अन्तर्क्रियाबाट पारिवारिक सम्बन्ध र आत्मीयताको विकास हुन्छ।

ख) द्वितीयक माध्यम (Secondary Agencies)

यो व्यक्ति अलि ठुलो भएपछि समाजको बृहत् रूपसँग जोडिने औपचारिक र अप्रत्यक्ष माध्यम हो।

- **विद्यालय र कलेज (Schools & Colleges):** यहाँ विद्यार्थीले औपचारिक शिक्षा, अनुशासन, राष्ट्रियता, नियमको पालना र सामूहिक कार्य गर्न सिक्छन्।
- **मित्रमण्डली/साथीभाइ (Peer Group):** उमेर समूह मिल्ने साथीहरूबाट मानिसले नयाँ कुराहरू, सहकार्य र नेतृत्व लिने क्षमता सिक्छ। (नोट: साथीभाइको संगतले सकारात्मक वा नकारात्मक दुवै असर पार्न सक्छ)।

- **सञ्चार माध्यम (Mass Media):** रेडियो, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका र वर्तमान समयमा इन्टरनेट तथा सामाजिक सञ्जाल (फेसबुक, युट्युब आदि) सामाजिकीकरणका आधुनिक र शक्तिशाली माध्यम हुन्। यिनले विश्वभरिका घटना र विचार क्षणभरमै सिकाउँछन्।
- **राजनीतिक र धार्मिक संस्थाहरू:** यिनले मानिसलाई आफ्नो अधिकार, कर्तव्य, राजनीतिक चेतना र धार्मिक मूल्य-मान्यताहरू सिकाउँछन्।

३. सामाजिकीकरणको महत्त्व र आवश्यकता

- **मानवको रूपान्तरण:** जैविक प्राणी (biological being) लाई सामाजिक प्राणी (social being) मा बदल्न।
- **संस्कृतिको हस्तान्तरण:** आफ्नो पुर्खाको संस्कृति, भाषा र रीतिथिति एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा पुऱ्याउन।
- **सामाजिक नियन्त्रण र अनुशासन:** समाजको कानून र मर्यादा बुझेर अपराधमुक्त र अनुशासित जीवन जिउन।
- **व्यक्तित्व विकास:** समाजमा आफ्नो भूमिका, अधिकार र दायित्व पहिचान गरी सक्षम नागरिक बन्न।

पाठ २: हाम्रा पहिचान (Our Identity)

'पहिचान' भनेको कुनै पनि व्यक्ति वा समूहलाई अरूभन्दा फरक देखाउने र समाजमा विशिष्ट रूपमा चिनाउने विशेषताहरूको सङ्गालो हो।

१. पहिचानका आयामिक प्रकारहरू

विद्यार्थीले स्पष्ट रूपमा बुझ्नका लागि पहिचानलाई तीनवटा मुख्य विन्दुमा विभाजन गर्न सकिन्छ:

पहिचानको प्रकार	मुख्य विशेषताहरू	उदाहरण
१. व्यक्तिगत पहिचान	मानिसको जन्मजात वा व्यक्तिगत गुण र क्षमता।	व्यक्तिको नाम, नागरिकता, लिङ्ग, उमेर, शैक्षिक योग्यता वा विशिष्ट सीप (जस्तै: डाक्टर, खेलाडी)।
२. सामाजिक-सांस्कृतिक पहिचान	समाजमा कुनै निश्चित समूह, जाति वा धर्मसँग जोडिएर आउने पहिचान।	जात (नेवार, राई, थारु आदि), भाषा (नेपाली, मैथिली, तामाङ), धर्म (हिन्दू, बौद्ध, किराँत), क्षेत्र (हिमाली, पहाडी, मधेशी)।
३. राष्ट्रिय पहिचान	देशको भूगोल र नागरिकताका आधारमा विश्वभर चिनिने साझा पहिचान।	नेपाली हुनुको पहिचान, नेपालको राहदानी (Passport)।

२. बहुपहिचान (Multiple Identities) को अवधारणा

- अर्थ: समाजमा कुनै पनि व्यक्तिको पहिचान एउटै मात्र हुँदैन। समय, स्थान र परिस्थितिको आधारमा एकै व्यक्तिका अनेकौँ पहिचान हुन्छन्, यसैलाई बहुपहिचान भनिन्छ।

- **उदाहरण:** राम भन्ने व्यक्ति घरमा आफ्ना छोराछोरीका लागि 'बुबा' हुन्, विद्यालयमा 'शिक्षक' हुन्, समाजमा 'नेवार समुदायका सदस्य' हुन्, र नेपाल बाहिर जाँदा उनी केवल 'नेपाली' हुन्।
- **फाइदा:** बहुपहिचानले मानिसलाई संकुचित हुनबाट जोगाउँछ र समाजका विभिन्न क्षेत्रमा जिम्मेवार बन्न सिकाउँछ।

३. पहिचानको संरक्षण र राज्यको दायित्व

- नेपाल जस्तो बहुजातीय र बहुभाषिक देशमा हरेक नागरिकको पहिचानको सम्मान हुनुपर्छ।
- कुनै एक पहिचानले अर्को पहिचानलाई दबाउनु हुँदैन। राज्यले सबै अल्पसंख्यक र सीमान्तकृत समुदायको पहिचानलाई कानुनी रूपमा संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्छ।

पाठ ३: विविधतामा एकता (Unity in Diversity)

नेपालको सन्दर्भमा 'विविधतामा एकता' केवल एउटा नारा मात्र होइन, यो हाम्रो समाजको वास्तविक चरित्र र मेरुदण्ड हो।

१. नेपालमा विविधताको वर्गीकरण

नेपालमा मुख्यतया तीन प्रकारका विविधताहरू सँगसँगै अस्तित्वमा छन्:

- **भौगोलिक विविधता:** नेपालको धरातल दक्षिणमा समथर तराई (समुद्र सतहबाट ६० मिटर) देखि उत्तरमा विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा (८८४८.८६ मिटर) सम्म फैलिएको छ। यसले गर्दा यहाँको हावापानी, वनस्पति र जनजीवनमा ठूलो विविधता छ।

- **जातीय र भाषिक विविधता:** राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार नेपालमा १४२ जातजाति बसोबास गर्छन् र १२४ भन्दा बढी मातृभाषाहरू बोलिन्छन्।
- **धार्मिक र सांस्कृतिक विविधता:** यहाँ हिन्दू, बौद्ध, इस्लाम, किराँत, इसाई, प्रकृतिपूजक आदि धर्म मान्ने मानिसहरू छन्। दशैं, तिहार, छठ, ल्होसार, इद, क्रिसमस जस्ता चाडपर्वहरू आ-आफ्नै तरिकाले मनाइन्छन्।

२. 'विविधतामा एकता' भनेको के हो?

- **वास्तविक मर्म:** धेरै जात, भाषा, धर्म र फरक-फरक भौगोलिक परिवेश भए तापनि सबै नेपालीहरूबीच आपसी द्वन्द्व वा घृणा छैन। सबै नेपालीहरूमा "हामी सबै फरक भए पनि अन्ततः एउटै देशका नागरिक अर्थात् नेपाली हौं" भन्ने राष्ट्रिय भावना छ।
- यही आपसी सद्भाव, सहिष्णुता (Tolerance), र मिलेर बस्ने नेपालीको अनुपम शैलीलाई नै 'विविधतामा एकता' भनिन्छ।
- **प्रतीक:** हाम्रो राष्ट्रिय गानको पहिलो हरफ: "सयौँ थुँगा फूलका हामी, एउटै माला नेपाली" ले यसै भावनालाई सबैभन्दा सुन्दर ढङ्गले व्यक्त गर्दछ।

३. राष्ट्रिय सद्भाव र एकता सुदृढ गर्ने उपायहरू

- **समानता र समावेशीकरण:** राज्यको हरेक अङ्गमा सबै जाति, भाषा र क्षेत्रका मानिसहरूलाई समान अवसर र प्रतिनिधित्व (आरक्षण तथा समावेशी व्यवस्था) दिने।
- **सहिष्णुताको विकास:** एक समुदायले अर्को समुदायको चाडपर्व, संस्कार र भाषाको आदर गर्ने तथा सांस्कृतिक आदानप्रदान गर्ने।

- **कानुनी कडाइ:** समाजमा विभेद फैलाउने, जातीय छुवाछुत गर्ने वा धार्मिक द्वन्द्व बढाउने तत्वहरूलाई कडा कानुनी सजाय दिने।

पाठ ४: हाम्रा राष्ट्रिय गौरव (Our National Pride)

राष्ट्रिय गौरव भन्नाले देशका त्यस्ता अमूल्य भौतिक वा अभौतिक धरोहरहरू हुन्, जसले विश्वको सामु नेपालको छुट्टै पहिचान स्थापित गरेका छन् र प्रत्येक नेपालीको शिर गर्वले ठाडो बनाउँछन्।

१. नेपालका प्रमुख राष्ट्रिय गौरवहरू (विस्तृत विवरण)

1. **सगरमाथा (Mount Everest):** विश्वको सर्वोच्च शिखर (८८४८.८६ मि.) नेपालमा रहनु हाम्रो सबैभन्दा ठुलो गौरव हो। यसले नेपाललाई पर्वतारोहण र पर्यटनको क्षेत्रमा विश्वकै केन्द्र बनाएको छ।
2. **गौतम बुद्ध र लुम्बिनी:** 'एशियाका तारा' (Light of Asia) तथा शान्तिका अग्रदूत गौतम बुद्धको जन्मस्थल लुम्बिनी नेपालमा पर्छ। यसले विश्वभर शान्ति, अहिंसा र भ्रातृत्वको सन्देश फैलाउँछ।
3. **राष्ट्रिय झन्डा:** विश्वका अन्य सबै देशका झन्डाहरू आयातकार वा वर्गाकार हुँदा नेपालको झन्डा मात्र दुई त्रिकोण मिलेर बनेको अनुपम र मौलिक छ। यसको किनारामा रहेको निलो रङले शान्ति र भित्रको सिन्दुरे रातो रङले नेपालीको वीरता र क्रान्तिको प्रतीक जनाउँछ। चन्द्र र सूर्यले नेपाल आकाशमा चन्द्र-सूर्य रहेसम्म रहिरहनेछ भन्ने अर्थ दिन्छन्।
4. **राष्ट्रिय गान:** व्याकुल माईलाद्वारा लिखित र अम्बर गुरुङद्वारा सङ्गीतबद्ध "सयौँ थुँगा फूलका हामी..." राष्ट्रिय गानले नेपालको बहुजातीय, बहुभाषिक स्वरूप र राष्ट्रिय अक्षुण्णतालाई एउटै सूत्रमा बाँधेको छ।

5. वीर पुर्खाहरूको इतिहास: इतिहासमा बेलायती साम्राज्य (साम्राज्यवाद) सँग लडेर पनि आफ्नो स्वतन्त्रता जोगाउन सफल वीर पुर्खाहरू (जस्तै: अमरसिंह थापा, बलभद्र कुँवर, भक्ति थापा) को गाथा र 'गोर्खाली' वीरता हाम्रो गौरव हो। नेपाल इतिहासमा कहिल्यै कसैको गुलाम वा उपनिवेश बनेन।
6. प्राकृतिक तथा जैविक विविधता: नेपालमा मात्र पाइने काँडे भ्याकुर (Spiny Babbler) चरा, विश्वमै दुर्लभ एकसिङ्गे गैँडा, पाटेबाघ र यहाँको अनुपम नदीनाला तथा हिमशृङ्खलाहरू हाम्रा प्राकृतिक गौरव हुन्।

२. राष्ट्रिय गौरवको संरक्षणमा नागरिक र विद्यार्थीको भूमिका

- देशका राष्ट्रिय प्रतीकहरू (झन्डा, गान, निशाना छाप) को सधैं आदर र सम्मान गर्ने।
- लुम्बिनी, सगरमाथा क्षेत्र वा पुराना ऐतिहासिक गढी/किल्लाहरूको संरक्षण र सरसफाइमा योगदान दिने।
- सामाजिक सञ्जाल वा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा देशको सकारात्मक छवि र संस्कृतिको प्रचारप्रसार गर्ने।
- कुनै पनि राष्ट्रघाती वा देशको बदनाम हुने क्रियाकलापमा सहभागी नहुने।

परीक्षाका लागि महत्त्वपूर्ण सम्भावित प्रश्नहरू (विद्यार्थीका लागि अभ्यास)

अति छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (१ अङ्क):

१. सामाजिकीकरणका कुनै दुईवटा प्राथमिक माध्यमहरूको नाम लेख्नुहोस्।
२. 'बहुपहिचान' भनेको के हो? एक वाक्यमा स्पष्ट पार्नुहोस्।

३. नेपालको राष्ट्रिय झन्डाको किनारामा प्रयोग गरिएको निलो रङले के कुराको प्रतीक गर्दछ?

छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (४ अङ्क):

१. "विद्यालयलाई सामाजिकीकरणको एक महत्त्वपूर्ण द्वितीयक माध्यम मानिन्छ," यस भनाइलाई चारवटा बुँदामा पुष्टि गर्नुहोस्।

२. नेपालमा विविधता हुँदाहुँदै पनि कसरी राष्ट्रिय एकता कायम भएको छ? उदाहरणसहित स्पष्ट पार्नुहोस्।

३. राष्ट्रिय गौरवको संरक्षणमा एक सचेत विद्यार्थीको नाताले तपाईंले खेलन सक्ने कुनै चारवटा भूमिकाहरू उल्लेख गर्नुहोस्।

लामो उत्तर आउने प्रश्न (७ अङ्क):

१. सामाजिकीकरणको परिभाषा दिँदै यसका प्राथमिक र द्वितीयक माध्यमहरूबीच रहेका भिन्नताहरूलाई विस्तृत रूपमा चर्चा गर्नुहोस् र समाज निर्माणमा सामाजिकीकरणको महत्त्व प्रस्ट पार्नुहोस्।